

PÜSPÖK A VÁLTOZÓ IDŐK VIHARÁBAN
(RAVASZ LÁSZLÓ MUNKÁSSÁGA 1945-1948 KÖZÖTT)

Jelige: GEN501

Lezárás ideje: 2015.01.03.

Bevezetés

Dolgozatomban Ravasz Lászlónak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének második világháború utáni tevékenységét szeretném közelebbről megvizsgálni, egészen a püspök lemondásáig. Szükségszerű, hogy emellett a Magyarországi Református Egyházal kapcsolatos korabeli eseményekről is szót ejtsek. Az 1945 és 1948 közötti időszak sorsdöntő hatással bírt minden magyar életére nézve, ezért roppant érdekes megfigyelni, hogy mi történt ekkor a református egyházon belül, hogyan reagáltak az egyházi vezetők a politikai helyzet változásaira, a nagymértékű balratolódásra. A dolgozatban a korszak - a református egyház szempontjából - legfontosabb eseményeit próbáltam kiemelni, és szemléltetni a püspök ezekkel szembeni magatartását.

Ezt a témát érdekessége mellett rendkívül fontosnak is tartom, mivel Ravasz László pályafutását mind életében, mind halála után számtalanszor bírálták vagy éppen védelmezték, ezért az a célom, hogy ebben az írásban az – akár pozitív, akár negatív – előítéletek háttérbe szoruljanak, és mindenekelőtt ne a jelenből visszatekintve ítéljük meg őt, hanem először vizsgáljuk meg saját korát és az események hátterét. Magát Ravasz püspököt idézve: „De az emberek értékét nem szabad úgy ítélni meg, hogy kivesszük a korukból s áthelyezzük egy merőben ellentétes korba, hanem úgy, hogy korukban és korukból értjük meg.”¹

Mielőtt rátérnék a fentiekben megjelölt korszak tárgyalására, először ismertetem Ravasz 1945 előtti pályafutását.

Ravasz László életútja 1945-ig

Ravasz László 1882. szeptember 29-én született az erdélyi Bánffyhunyardon. Az elemi és polgári iskolát szülővárosában végezte, majd a székelyudvarhelyi református főgimnáziumban folytatta tanulmányait. A gimnázium elvégzése után párhuzamos tanulmányokat folytatott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarán és az Erdélyi Református Egyházkerület teológiai akadémiáján. Ekkor még nem tudta eldönteni,

¹ Ravasz 1992, 159.

hogy a lelkészi hivatást vagy a bölcész pályát válassza. Bár felmenői között több református lelkész is volt, mégis inkább irodalomtörténész szeretett volna lenni.

A fordulópontot az 1903-as év jelentette a fiatal Ravasz számára, mikor Bartók György, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke személyi titkárának választotta ki. Ez idő alatt ismerkedett meg Bartók püspök lányával, Margittal, aki később a felesége lett.

A teológia elvégzése után külföldi tanulmányútra indult Berlinbe, hogy tovább szélesítse látókörét. Majd 1907 májusában a Kolozsvári Teológiai Akadémia gyakorlati tanszékére hívták professzornak. Egyre nagyobb ismertségre tett szert szélesebb körben is. Tagja volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak és az Erdélyi Múzeum Egyletnek. Emellett a sajtótevékenységből is kivette részét, mivelhogy szerkesztője volt a *Református Szemlének* és a *Protestáns Szemlének* is.

1907-ben elhunyt Bartók György, utána Kenessey Béla lett a kolozsvári református püspök tíz évig. Ebben az időszakban Ravasz László a teológiai akadémiára összpontosított. Kenessey után Nagy Károlyt, Ravasz közeli barátját püspökké, Ravaszt pedig egyházkerületi főjegyzővé, egyszersmind püspökhelyettesé választották.²

A következő fordulatot 1921 márciusa hozta Ravasz számára. Ekkor halt meg ugyanis Petri Elek, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, aki egyben a budapesti Kálvin téri református gyülekezet lelkipásztora volt. Ravasz táviratot kapott közeli rokonától, Ravasz Árpádtól, melyben feltették neki a kérdést, hogy elvállalja-e a Kálvin téri lelkészséget, úgy, hogy a püspöki tisztséget a ceglédi lelkész, Takács József fogja betölteni. Ravasz László azt válaszolta, hogy akkor fogadja el a meghívást, ha egyben püspöknek is őt választják meg. Hozzátette, hogy bár nagyra értékeli a felkérést, de aktuális helyzete nem engedi meg, hogy pusztán a lelkészi szolgálatot elfogadja.³

Végül 1921. június végén Ravasz Lászlót nagy többséggel megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének. Szeptember 25-én került sor lelkészi beiktatására, október 1-jén pedig püspöki hivatalába iktatták be.

A háttérben sokan rosszalhattak, hogy a nagy múltú dunamelléki egyházkerület élére egy másik egyházkerületből választottak püspököt. Ezekhez a rosszalókhöz tartozott Bethlen István miniszterelnök is, de hamar bizalmas viszony alakult ki kettőjük között. Ravasz jó kapcsolatban volt a kormányzóval, Horthy Miklóssal is. Gömbös Gyulát pedig, a későbbi miniszterelnököt zseniális politikusnak tartotta, s úgy vélte, hogy nem tehető felelőssé azért,

² Gergely 2004, 185-189.

³ Ravasz 1992, 145.

hogy utódai végül rossz irányba vitték az országot. E kapcsolatai is hozzájárultak ahhoz, hogy Ravasz negatív megítélésben részesült a kommunista rendszerben.

Ravasz László püspökként is folytatta sokoldalú tevékenységét, több irodalmi társaság tagja volt, továbbra is szerkesztette a *Protestáns Szemlét*. Számos prédikációja került publikálásra, és a rádiónak köszönhetően országos hírnévre tett szert. Tudományos munkásságának elismeréseként 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának választották. *Pál Athénban* címmel tartott székfoglaló beszédet, melyben a hit és a tudás viszonyát tárgyalta. 1930-ban az első kitüntetettek között kapta meg a Horthy Miklós által alapított Corvin-láncot, melyet azok kaphattak, akik a magyar tudomány, irodalom és művészet terén értek el kimagasló eredményt. Pár évvel később I. osztályú Magyar Érdemkereszttel is kitüntették.⁴

Társadalmi szerepénél is fontosabb püspöki tevékenysége. Ravasz László nagy hangsúlyt fektetett az egyházlátogatás szolgálatára. Beiktatása után egy héttel már nekilátott ennek a feladatnak, és egészen a lemondását megelőző fél évig végezte. A dunamelléki egyházkerület összes anyaegyházközségét legalább egyszer meglátogatta, de számos külföldi magyar gyülekezetben is hirdette az Igét. Ravasz László ezeket a látogatásokat a 20. század első felének „legnagyobb, egységes evangelizációs kampányának” nevezi.⁵

Mikor Ravasz László a dunamelléki egyházkerület élére került, a református egyház hivatalos szervezetén belül nem folyt belmissziói munka. Ez azt jelentette, hogy a különböző református egyesületek, szövetségek nem az egyház keretei között működtek, hanem magánvállalkozásokként vagy szabad egyesületekként. Ravasz így fogalmazta meg püspöki programját: „Az egyesületi keresztyénség egyházasítása az egyház evangelizálása útján.” Ezzel azt akarta elérni, hogy ezek az egyesületek a református egyház keretei között működjenek. Ennek kivitelezésére 1931-ben megalkották a misszióról szóló zsinati törvényt.

A belmisszió megszervezése mellett a másik fontos esemény az Országos Református Nőszövetség megalakulása volt. Elnökének Zsindely Ferenc államtitkár feleségét, Tüdös Klárát választották meg.⁶

Ravasz László már az 1920-as években felhívta a figyelmet a szociális problémákra. Kevéssel beiktatása után Kőbányán prédikált az evangélium szocializmusáról és a szocializmus evangéliumáról. A Magyar Evangéliumi Munkásszövetség megalakításában is szerepet vállalt. Ravasz önmagát „szívszerinti szocialistának” vallotta, de a szocializmus

⁴ Gergely 2004, 191-193.

⁵ Ravasz 1992, 172.

⁶ Ravasz 1992, 182-186.

összefonódott a marxizmussal, mely materializmust és ateizmust hirdetett, ebből kifolyólag a püspök nem tudott azonosulni azzal.⁷

1936-ban meghalt Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, így rangidős püspökként Ravasz László töltötte be az összes főbb országos egyházi vezető tisztséget. Ő lett a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének és Országos Zsinatának lelkeszi elnöke, valamint az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) elnöke is.

Tehát Ravasz volt a Magyarországi Református Egyház legfőbb lelkeszi vezetője, mikor Magyarország belesodródott a második világháborúba, s ennek következtében nagy felelősség nehezedett vállaira. Ravasz, bár azt vallotta, hogy van zsidókérdés, elutasította a náci fajelméletet. Azonban a nagyobb rossz elkerülése érdekében a felsőház tagjaként ő is elfogadta az első két zsidótörvényt. A második zsidótörvény faji jellege miatt határozattan tiltakozott, a harmadik zsidótörvényt pedig megpróbálták megbuktatni a felsőházban. A dunamelléki püspök támogatta, hogy megalakuljon a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Jó Pásztor Albizottsága, melyhez csatlakozott az evangélikus egyház is. Segítettek a zsidóknak keresztlevelekhez és menlevelekhez jutni. A protestáns egyházi vezetők többször tiltakoztak az atrocitások ellen, de nem tudtak hatást gyakorolni a nyilasokra.⁸

Ravasz felismerte a magyar keresztyén társadalom mulasztásait, melyek a zsidók deportálásához vezettek. Szilárd jellemre vall, hogy egyrészt nem tagadta meg korábbi nézeteit köpönyegforgató módon, másrészt takargatás nélkül vállalta önmaga és az egyház bűneit és hibáit a kialakult helyzetben.

1945 végén a következőket írta *Védőbeszéd és vádirat* című cikkében: „A jobboldali eszmeáramlatban is volt egy pont, ahol ki kellett volna szállani és irányt változtatni. Ezt azonban nem tette meg a magyar keresztyén társadalom. A legtöbb ember később ocsúdott fel.”⁹

⁷ Fürj 1998, 27.

⁸ Gergely 2004, 193-195.

⁹ Haladás 1945. dec. 22. 5.

Bűnbánat, újrakezdés és az első támadások

Két hónappal a második világháború befejezése előtt került sor a budapesti Kálvin téri református templomban Ravasz László híres bűnbánó prédikációjára. Ebben a beszédben a püspök mintegy lezárta az elmúlt időszakot, és új irányt mutatott: „Amit vet az ember, azt aratja is. Aki testnek vet, testből arat veszedelmet, aki léleknek vet, lélekből arat örök életet. (...) A testnek vetettünk és halált arattunk. Vessünk a léleknek, hogy arassunk igazi életet! (...) Testnek vetett az a nemzedék, amely megindította ezt a szörnyű világháborút. (...) Van menekvés, ha a léleknek vetünk. Léleknek az vet, aki Isten lelkét tartja a legfőbb jónak s a maga lelkét e Lélek eszközéül ajánlja fel. Ennek első lépése a bűnbánat.”¹⁰

Ez a büntudat az egész református egyházra jellemző volt. A Dunamelléki Református Egyházkerület gyülekezeteiben evangelizációs hétre került sor 1945. június 4-10. között, melyen az egyéni és közösségi bűnökről és felelősségről, és a megtérés szükségességéről szóltak a prédikációk.

Májusban a Református Egyház Zsinati Tanácsa is megvallotta vétkeit, miszerint nem szólította fel a népet és a vezetőket, mikor Isten törvényeivel ellenkező útra tértek, és nem állt ki teljességgel az ártatlanul üldözöttek mellett sem.

A négy egyházkerület püspökei közös pásztorlevelet bocsátottak ki, melyben kijelentették, hogy az erkölcsi romlás volt az ország romba dőlésének okozója.¹¹

A bűnbánattal egyidejűleg Ravasz és más egyházak vezetői orosz katonai vezetőkkel tárgyaltak Pesten a kialakult helyzetről és a további teendőkről. 1945. február 20-án Gurkov őrnagy városparancsnokkal egyeztettek. Az őrnagy elmondta, hogy bár a náci propaganda egyházüldözőnek tünteti fel a szovjeteket, valójában ők közömbösek az egyházakkal szemben, magánügynek tekintik a vallást. Mindemellett értékeli az egyházak szolgálatait, mivel a háború legnehezebb részeiben az egyház erősítette meg az orosz népet.

Az egyházak képviselői a munka legfőbb akadályának az épületek leromlását jelezték, az őrnagy segítségét ajánlotta fel.¹²

Kezdetben mind a szovjetek, mind a magyar kommunisták arra törekedtek, hogy megnyugtassák a civil lakosságot. A városparancsnokok kihirdették, hogy az istentiszteleteket

¹⁰ Ravasz ígehirdetése: Amit vet az ember, azt aratja. In: Bárczay 1988, 23-25.

¹¹ Barcza-Dienes 1999, 81-82.

¹² Ravasz 1992, 313-315.

meg lehet tartani.¹³ Nem zártak be templomokat, se felekezeti iskolákat, és pénzsegélyt is kaptak az egyházak ingatlanjaik kijavítására.

Az 1944 végén Debrecenben megalakuló Ideiglenes Nemzetgyűlésnek tizenöt egyházi személy is tagja lett, köztük volt Bereczky Albert református lelkész és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, Révész Imre is.¹⁴

Később maga Rákosi Mátyás is felhívta a figyelmet arra, hogy „óvatosan kell dolgozni” az egyházakkal szemben, és az egyházi intézmények „legreakciósabb” képviselői ellen kell a támadásokat indítani, nem pedig az egész egyház ellen, mert az ellenállásra kényszerítheti az egyházat.¹⁵ Rákosi külön hangsúlyozta, hogy „a földreform elleni minden támadást vissza kell verni.”¹⁶

1945 elején megkezdődtek országszerte a tisztogatások, melyek a „fasiszta és más reakció elemek” ellen irányultak. 1946 márciusáig a politikai rendőrség harmincötezer főt tartóztatott le.¹⁷

Az elmúlt rendszerben betöltött szerepük miatt az egyházi vezetők sem érezhették magukat biztonságban. Folyamatosan zajlott az egyházi emberek igazoltatása, melynek során az egyház több világi tisztségviselőjét is letartóztatták. Ravasz László 1945 tavaszán azt írta Balogh Jenőnek, a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokának, hogy bár eddig megúszták a letartóztatást, nem állítja, hogy biztosan elkerülik azt.¹⁸ Révész Imre a tiszántúli egyházkerületről írott helyzetjelentésében kiemelte, hogy a legnagyobb nyugtalanságot a rendőrségi és népbírósi eljárások okozták, „amelyek egyre több lelkészi személyre terjednek ki”.¹⁹

A református egyházat, s egyszersmind az egész országot körülvevő bizonytalanság jól érződik Ravasz László és Révész Imre levélváltásaiból is. 1945 márciusában írott levelében Révész Imre beszámolt Rákosival való találkozásáról, melyen a kommunisták vezére kijelentette, hogy minél radikálisabban és gyorsabban le kell számolni a fasiszta elemekkel. Révész levelében megjegyezte, hogy „... a >> fasizmus << alapján minden nadrágos embert fel lehet húzni, aki az elmúlt 25 esztendő alatt 5 sort nyomtatásban kiadott,

¹³ Vincze 2007, 1.

¹⁴ Kiss 2003, 39.

¹⁵ Horváth 2014, 57.

¹⁶ Közlemény a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének a választások eredményéről foglalkozó üléséről. In: Rákosi 1979, 172.

¹⁷ Révai 1991, 17-18.

¹⁸ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday levéltára (továbbiakban RL) A/1c 84. doboz 1828/1945. Ravasz László levele Balogh Jenőhöz 1945. május 24-én.

¹⁹ RL A/1c 84. doboz 1841/1945. Pro Memoria. Helyzetjelentés Debrecenből és a Tiszántúlról 1945 májusában.

vagy 5 mondatot nyilvánosan elmondott”. Mindazonáltal ő is leírja, hogy „... eddig az egyházi élettel szemben csak igen szórványos mértékben hallok a kerületből tömeg-ellenszenvi jelenségeket s ezek is egyelőre helyileg kezelhető kisebb dolgok s nem is csak a szélsőbaloldal az okuk mindig”.²⁰

Egy másik alkalommal aggódva írja, hogy Makkai Sándor volt püspök és Uray Sándor református lelkész elfogása, valamint Almássy Márton hajdúböszörményi református lelkész, vallástanár elítélése óta ő maga is fel van készülve, hogy „bármely percben” börtönbe kerülhet.²¹

Ravasz remek érzékkel tapint rá a lényegre, mikor megjegyzi, hogy az a legnagyobb gond, „hogy nincs meghatározva, mi az a nyilas mótely”. A püspök szerint ezzel a kifejezéssel csak a Szálasi-rezsimet lehet illetni, viszont a „túlzók” az egész Horthy-korszakot így ítélik meg.²²

A sajtón keresztül is lehetett támadásokra számítani. 1945 áprilisában jelentették Szabó Imre esperesnek, hogy ellene és Ravasz ellen egy cikket akarnak megjelentetni a *Szabad Szóban*.²³ Pár hónappal később ismét Ravasz ellen kíséreltek meg támadást, azáltal, hogy a püspök nyugdíjba vonulásáról adtak hírt tévesen. Szimonidesz Lajos, evangélikus tábori püspök egy cikkében a Horthy-rendszer legfőbb szellemi támaszának nevezte Ravasz Lászlót, ezt a cikket azonban Supka Géza, a *Világ*²⁴ főszerkesztője nem jelentette meg. Ezekkel is lemondásra akarták kényszeríteni a püspököt.²⁵

Ez év őszén még több kísérlet is volt Ravasz elleni támadásokra. Balla Antal, későbbi tájékoztatásügyi miniszter felkereste a Ravasszal ellentmondásos kapcsolatban lévő Kováts J. István református lelképásztort, és közölte vele, hogy egy cikksorozatban készül megtámadni a püspököt. Kováts félretéve sérelmeit, az egyház érdekeinek védelmében felszólította Ballát, hogy tegyen le erről a szándékáról. Mindazonáltal visszaemlékezéseiben megjegyzi, hogy ha Turóczy Zoltán evangélikus püspök „egyetlen”²⁶ cikkéért tíz év börtönt kapott, Ravasz, korábbi írásai és a zsidótörvények idején betöltött társadalmi pozíciója miatt, ennél jóval nagyobb büntetésre számíthatott volna.²⁷

²⁰ RL A/1c 84.doboz 1624/1945. Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz 1945. március 14-én.

²¹ RL A/1c 84.doboz 1841/1945. Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz 1945. május 23-án.

²² RL A/1c 84. doboz 1841/1945. Ravasz László válasza Révész Imrének 1945. május 29-én.

²³ 1945. március 27-től a Nemzeti Paraszti Párt lapja

²⁴ A Polgári Demokrata Párt lapja

²⁵ Szabó 2001, 128-138.

²⁶ Kováts kissé túloz ezzel a kijelentéssel, mivel Turóczy Zoltán evangélikus püspök nem csupán egyetlen cikkéért kapott tíz év börtönt, hanem ennél több megnyilatkozásáért

²⁷ Kováts 2005, 416.

Problémák az egyházon belül

A külső támadások mellett belső megosztottság is fenyegette az egyházat. A *Magyar Református Ébredés* című lap szerkesztősége körül kialakult egy csoport, mely az egyház megújulásának szükségességét hirdette. A csoport legjelentősebb tagjai közé tartozott a nyíregyházi lelkész, Békefi Benő és Bereczky Albert is. Hasznukra vált, hogy kapcsolataik voltak a kommunistákkal. „Egyházi balszárnynak” is nevezték ezt a csoportot.²⁸

Ez a csoportosulás a tisztújítást szorgalmazta az egyházi személyek körében. Ezzel szemben Ravasz szerint „... kötelessége mindenkinek átkormányozni ezen a válságon a hajót s majd, ha megtörtént az új berendezkedés, akkor vesse fel minden egyházi vezető magában ezt a kérdést: a véglegesen kialakultnak látszó helyzetben akar-e, tud-e továbbdolgozni?” Hozzáteszi, hogy ez nem érvényes „... azokra a világi vezetőkre, akik jobboldali politikával lehetetlenné tették magukat”.²⁹

Ennek ellenére Révész Imre tiszántúli püspöknek még 1945-ben támadást kellett kiállnia, mivel a *Magyar Református Ébredés* csoportja Békefi Benőt szerette volna megválasztani helyette püspöknek. A választási kampány politikai harccá fajult, mivel a sajtót és röplapokat is felhasználták Révész Imre lejáratására. A propaganda ellenére is csak 26 szavazatot sikerült szereznie Békefinek, Révész 786 szavazatával szemben.³⁰

Ravasz örült a szavazás eredményének, de megjegyezte, hogy normális viszonyok mellett „ebből az esetből komoly egyházpolitikai ügy válnék”. Az adott szituációban viszont egyetértett azzal, hogy Révészék nyugodtan és visszafogottan kezelték a helyzetet.³¹

Ezután „megállapodás” jött létre Révész és Bereczky között, melyben tisztázták a választási ügygel kapcsolatban felmerült félreértéseket. Bereczky kijelentette, hogy elítéli a püspökválasztásba való politikai beavatkozást, valamint, hogy a röpcédulák kiadását kezdettől fogva helytelennek tartotta.³²

Míg a Tiszántúlon a püspökválasztás miatt volt feszült a légkör, addig a Dunamelléken a főgondnokválasztással kapcsolatban merültek fel problémák. Lázár Andor főgondnokká választása nagy megosztottságot eredményezett, és sokan bírálták ezért Ravasz Lászlót.

²⁸ Kiss 2003, 54-55.

²⁹ RL A/1c 85.doboz 2212/1945. Ravasz László levele Révész Imréhez 1945. augusztus 22-én.

³⁰ Kiss 2003, 55.

³¹ RL A/1c 85. doboz 2319/1945 . Ravasz László levele Révész Imréhez 1945. december 3-án.

³² RL A/1c 85. doboz 2357/1945. Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz 1945. november 27-én.

Leginkább az szólt Lázár ellen, hogy a Gömbös-kormány igazságügy-minisztere volt, akkor, amikor börtönbüntetésre ítélték Rákosi Mátyást.³³

Bereczky levélben hívta fel Ravasz figyelmét arra, hogy a *Szabad Nép* című kommunista újság már meg is kezdte a támadást Lázár Andor személye ellen, mikor a Kereskedelmi Bank élére kinevezték.³⁴

Ravasz később leírta, hogy Lázár Andor nem politikai szempontokból lett megválasztva, „... hanem azért, mert szolgálatában a legidősebb gondnok s az összeomlás óta egyedül áll a helyén és állja meg a helyét”. A Lázár mellett „kitartó” püspök szerint, ha a másik jelölt, Nagy Ferenc lett volna megválasztva, ez esetben sokkal inkább lehetne beszélni a „politikamentesség hiányáról”.³⁵ Másfél évvel később Nagy Ferenc miniszterelnök elmenekült az országból, ez utólag igazolta Ravasz döntését, hogy nem őt választották meg főgondnokká.

Hasonló volt a helyzet Tiszántúlon is, ahol Révész Imrének kínosan kellett ügyelnie, hogy ne lehessen olyan személy a főgondnok, akinek a megválasztása „politikai tapintatlanságnak” minősül.³⁶

1946 augusztusában a *Magyar Református Ébredés* szerkesztősége és a református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társasága rendezésében zajlott le az Országos Református Szabad Tanács ülése, Nyíregyházán. Ezzel gyakorlatilag nyilvánvalóvá vált a református egyház kettéosztottsága. A kérdések megvitatására hívták az egyházi vezetőket és minden érdeklődő egyháztagot. Azt hirdették, hogy az egyház belső és külső megújulására törekednek.³⁷

Ravasz kezdetben örült Békefi buzgóságának, hogy bírálta a múltat és megújulást hirdetett. De észlelte, hogy Békefi olyan területeken is ellenzéki irányba fordult az egyházzal szemben, ahol ez nem volt indokolt. Úgy tüntették fel a helyzetet, mintha a „megújuló, élő, felébredt református egyház hivatalos képviselője” állt volna szemben egy „lélektelen, maradi, alvó, megújulásellenes hivatalos egyházzal”. Ravasz sérelmezte, hogy szinte semmibe

³³ Kiss 2003, 56.

³⁴ RL A/1c 85. doboz 2245/1945. Bereczky Albert levele Ravasz Lászlóhoz 1945. október 27-én. Bereczky a levele mellett a *Szabad Nép* 1945. október 27-i számát is elküldte Ravasznak. A Lázár Andor személye ellen szóló cikk a *Gömbös igazságügyminisztere a Kereskedelmi Bank élén* címen jelent meg.

³⁵ RL A/1c 85. doboz 65/1946. Ravasz László válasza Révész Imrének 1946. január 21-én.

³⁶ RL A/1c 85. doboz 65/1946. Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz 1946. január 10-én. A dilemma Szentpéteri Kun Béla személye körül forgott. A másik (politikailag elfogadhatóbb) jelölt Juhász Nagy Sándor volt. Március 29-én (RL A/1c 85. doboz 383/1946.) Révész arról számolt be, hogy Juhász súlyos beteg lett, s megjegyezte, hogy „nehogy az Úr Isten rendkívüli módon” zárja le az ügyet. Május 10-én végül meghalt Juhász Nagy Sándor, és Szentpéteri Kun Béla lett megválasztva.

³⁷ Barcza-Dienes 1999, 82-83.

vették az ő szolgálatát a magyar református ébredésben, és úgy állították be, mintha Békefiék egy új dolgot indítottak volna el.

A két csoport között nézeteltérés alakult ki a zsidóktól való bocsánatkérés tárgyában. A református egyház számos helyen megvallotta a zsidókérdésben való felelősségét és bűnösségét, viszont a nyíregyházi tanács szerint mindez nem volt elegendő, hanem azt kérték, hogy a zsinatot szólítsák fel bocsánatkérésre. Ravasz szerint ezzel az akcióval a Nyíregyházi Szabad Tanács túllépte hatáskörét.³⁸

Az 1946. szeptember 25-én tartott ORLE közgyűlésen a megnyitó beszédében Ravasz hangsúlyozta, hogy a két „tábornak” - a „maradiaknak” és az „újítóknak” - az ellenségeskedés helyett Isten Igéje mellett, közösen kell keresnie a „megújulás módjait”.³⁹

Az Országos Református Szabad Tanács még két gyűlést tervezett. Az egyiket meg is tartották Nyíregyházán. A következő üléssel kapcsolatban ellentétek alakultak ki a vezetőségen belül. Békefi Benő a Szovjetunióval kapcsolatos egyértelmű állásfoglalás szükségességét javasolta főtémának. Ezt Bereczky Albert ellenezte, és Makkai Sándor *A keresztyénség és a marxizmus* című javaslatát fogadták el. Ezzel viszont Békefi nem értett egyet, mivel sem a konfrontációt, sem az elvtelen megegyezést nem tartotta helyesnek. Ennek következtében az ülés elmaradt. A csoport két vezetője, Békefi és Bereczky eltávolodott egymástól. Bereczkyvel együtt többen kiléptek a Református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társaságából, s 1948 tavaszán fel is oszlatták azt.⁴⁰

A református egyház és az állam viszonya

Az egyházon belüli nézeteltérések mellett olyan események is történtek, melyek nagy hatással voltak az állam és az egyház kapcsolatának megváltozására.

1945 tavaszán a földreform hatására veszélybe került az egyház függetlensége. A dunamelléki egyházkerület 5400 hold földbirtokából mindössze 100 maradt meg, és gyakorlatilag semmi kárpótlást nem kapott az egyház. Ravasz László püspöki jelentésében hívta fel a figyelmet arra, hogy ez az intézkedés veszélyezteti az egyház önállóságát, és amennyiben az állam segítségére van szüksége, ez az egyház „államosításához” vezethet.⁴¹

³⁸ Ravasz 1992, 320-322.

³⁹ ORLE elnöki megnyitó beszéd, 1946. In: Bárczay 1988, 79.

⁴⁰ Barcza-Dienes 1999, 104.

⁴¹ Ravasz László püspöki jelentése, 1945. In: Bárczay 1988, 52.

Az egyházi földek elvétele után Révész aggodalommal telve tette fel kérdéseit a Ravaszhoz írott levelében: „Honnan fogjuk iskoláinkat, első renden kollégiumainkat szept. 1. után fenntartani? Az akkorra teljesen kiüresedő államkasszából-é, amelynek a földreform következtében jó 10 évig alig lesz adóbevétele?”⁴²

1945 júliusában az ORLE tagjaihoz intézett körlevelében Ravasz László írt a földreform iskolákat érintő hatásáról. Ebben úgy fogalmazott, hogy még nem fenyegeti mélyreható változás az iskolákat. A püspök jól látta azonban, hogy a pillanatnyi stabilitás ellenére a jövő bizonytalan. Így írt erről: „... a földreform következtében előállott gazdasági helyzet, az ingyenes oktatás küszöbön álló kötelezettsége iskoláinkat a legsúlyosabb válságba döntötte. Az állam kész a jelentkező terheket átvenni, de mindnyájan érezzük, hogy ez nem a végső megoldás és iskoláink léte nem áll biztos anyagi fundamentumon.”⁴³

Ravasz már püspöki székfoglaló beszédében kijelentette, hogy az eszménye „egy olyan egyház, amelyik az önmaga erejére van utalva”.⁴⁴ A földreform végrehajtása után egyre csökkent az esélye, hogy ez az eszmény a közeljövőben megvalósulhat, sőt a földjeit veszített egyház még inkább függővé vált az államtól.

A református egyházi vezetők, látva a helyzet komolyságát, még a kormányrendelet elfogadása előtt próbáltak kompromisszumot keresni. Ravasz előbb Lázár Andorral, majd Balogh Jenővel közösen írt levelet Nagy Imre földművelésügyi miniszternek, hogy utasítsa a helyi hatóságokat, hogy méltányosak legyenek az egyházzal szemben, és jóindulatúan állapítsák meg a megváltási árat. Azt akarta elérni, hogy „az egyház minden vagyona célvagyon minősítést kapjon”. Másrészt hangsúlyozta, hogy az egyház panaszai nem jelentik azt, hogy megkérdőjelezzék a földreform jogosságát.⁴⁵ Révész Imre és Szenpéteri Kun Béla, a tiszántúli egyházkerület főgondnoka is próbáltak engedményeket elérni Nagy Imrénél.

Mindezek ellenére csak annyit sikerült elérni, hogy a földdel egyáltalán nem rendelkező egyházközségek földhöz jutottak. Ezzel együtt is óriási veszteség érte a református egyházat, 103 ezer holdból 44 ezret vettek el az egyháztól.⁴⁶

1945 novemberében *XXIV. püspöki jelentésében* Ravasz egyrészt kijelentette, hogy a református egyház teljes mértékben a földbirtokreform mellett állt a múltban. Az egyház tudta és vállalta, hogy a földbirtokreform nagy gazdasági válsággal fog járni, mivel elveszi a földeket azoktól, akiknek sok van, és a nincsteleneknek adja. Másrészt hangot adott egyet

⁴² RL A/1c 84. doboz 1746/1945. Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz 1945. április 22-én.

⁴³ RL A/1c 48/1945. Körlevél az Országos Református Lelkészegyesület tagjaihoz. 1945. július 10.

⁴⁴ Kiss 2003, 48.

⁴⁵ Fürj 1998, 28.

⁴⁶ Vincze 2007, 5.

nem értésének a reform oly módon való végrehajtásával szemben, hogy az egyház semmi kárpótlásban nem részesült.⁴⁷

Az adott helyzetben az egyház is nagy várakozással tekintett az 1945-ös nemzetgyűlési választások elé. Ravasz László is látta a közelgő esemény fontosságát, ezért újságcikkben hívta fel a hívek figyelmét, hogy döntsék el, melyik párt programjában van a legtöbb krisztusi tartalom. *Az egyház és a választások* című írásában úgy tekintett az őszi választásokra, mint amely „a magyar nemzet sorsát dönti el: a megújódást vagy a végleges bukást”. A püspök már ekkor kiemelte, hogy a magyar politika csak akkor életképes, ha önállósága mellett számol az orosz nemzet barátságával és jóakaratával. Ugyanakkor a Nyugattal való kapcsolat megtartását is fontosnak tartotta. A magyar politikának demokratikusnak kell lennie, mert Ravasz szerint a demokrácia az „evangéliummal átnemesített tiszta humánumnak érvényesítése az államkormányzás területén”. Azt tartotta a legfontosabbnak, hogy ne válasszanak istentagadó és egyházellenes pártot, de mint leírta, olyan pártról nem tud, amely nyíltan kijelentette egyházellenességét. E cikkében is hangsúlyozta, hogy az lenne a legjobb, ha megvalósulna a szabad egyház szabad államban eszmény, de az államtól való elszakadás csak fokozatosan mehet végbe, amikor az egyház már képes saját magát fenntartani. A földreform ismert hatása miatt az egyház pillanatnyilag képtelen volt erre. Írása végén leírta a hívek két nagy kötelességét a választásokkal kapcsolatban: „Választani és jól választani!”⁴⁸

A választásokon a kommunista párt a szavazatok 17%-át szerezte meg, ennek ellenére a háttérből már Rákosi Mátyás irányított - Ravasz szavaival élve - „a mögötte álló hétmillió orosz puskára támaszkodva”.⁴⁹

A kommunisták így értékelték a választáson elért eredményüket: „A Kommunista Párt 17 százalékos szavazati aránya, ha tekintetbe vesszük az élelemhiányt, a pénzromlást, a hercegprímás levelét⁵⁰ és egyéb rendkívüli és a párt eredményeit hátrányosan befolyásoló körülményeket, kielégítőnek mondható”. Másrésztől megjegyezték, hogy „a választási propaganda folyamán, helyenként komoly jobboldali elhajlások mutatkoztak, pl. az egyház

⁴⁷ Ravasz László püspöki jelentése, 1945. In: Bárczay 1988, 51.

⁴⁸ Élet és Jövő. 1945/12. 1.

⁴⁹ Ravasz 1992, 324.

⁵⁰ Mindszenty ú. választási pásztorlevélre utal, melyben a hercegprímás felhívta a figyelmet az „új hatalom” veszélyeire, és kijelentette, h erre a pártra a hívők nem adhatják szavazatukat. Azt is világossá tette, hogy a FKGP programja a leginkább elfogadhatóbb a hívők számára. (Gergely 2005)

felé. Ezekkel az elhajlásokkal és a pártfegyelem meglazulásával szemben is erősebben fel kell venni a harcot.”⁵¹

Ravasz egyre világosabban látta az országban végbemenő folyamatokat. A már fentebb is említett 1945-ös XXIV. *püspöki jelentésében* is óvatosságra intett, nehogy az angolszász világ és az orosz birodalom között elhelyezkedő Magyarország „pozdorjává törjön”. A püspök szerint a háború elvesztése után az ország olyan erővel csapódott a szélsőjobboldalról a szélsőbaloldalra, hogy ez a folyamat a legnagyobb magyar forradalomnak tartható. Majd aggodalommal jelentette ki felismerését: „Sokszor az a benyomásunk, mintha a jobboldali fasizmust baloldali fasizmus váltotta volna fel s szívszorongva figyeljük, hogy az ellenkező végletekbe szédületesen kilengő inga mikor tér nyugalmi állapotba.”⁵²

1946 márciusában megalakult a Baloldali Blokk, melynek résztvevői a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt, a Szaktanács és a Nemzeti Parasztpárt voltak. Ennek a „blokknak” a fő ellenfele a Kisgazdapárt volt, ezért mindent megtettek annak gyengítésére. Ezzel együtt az egyházak elleni fellépések is megkezdődtek, egyrészt a „materialista világnézet” alapján, másrészt az is zavarhatta a kommunistákat, hogy a magyarországi protestáns egyházak nemzeti alapon szerveződtek, mely ellentét az „internacionalizmus” eszményével. A katolikus egyházzal pedig az volt a probléma, hogy a Vatikán szemben állt a kommunizmussal. A református egyház - mint a legnagyobb magyarországi protestáns egyház - tagjai többnyire a Kisgazdapárttal és a Parasztszövetséggel szimpatizáltak.⁵³ Maga Ravasz is örömmel emelte ki a nemzetgyűlési választásokról írott cikkében, hogy a Kisgazdapárt emblémájában megjelent a Biblia.⁵⁴

A baloldalon azt is az egyházak negatívumaként tartották számon, hogy kisebb-nagyobb mértékben együttműködtek a régi társadalmi renddel. A tisztogatások fő oka azonban egyértelműen a kizárólagos hatalomra való törekvés volt.

Az egyházak elleni támadás, még ha egyelőre közvetett módon is, már 1946 júliusában elkezdődött. Ez elsősorban a katolikus egyházat érintette, de később a református egyházat is elérte. A támadás egyházi szervezetek ellen indult és Magyarország akkori belügyminisztere, Rajk László hajtotta végre, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a fasiszta szervezetek feloszlását követelő jegyzékére hivatkozva. A legnagyobb volumenű akció a Magyar

⁵¹ A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének Határozata az országgyűlési választások eredményeiről és a párt előtt álló feladatokról. In: Rákosi 1979, 173-175.

⁵² Ravasz László püspöki jelentése, 1945. In: Bárczay 1988, 54.

⁵³ Barcza-Dienes 1999, 106-107.

⁵⁴ Élet és Jövő. 1945/12. 1.

Cserkész Szövetség feloszlata volt. Ezt körülbelül ezeröt száz társadalmi egyesület betiltása követte, melyek között sok egyházi és vallásos egyesület is szerepelt. S bár ezeknek az egyházi egyesületeknek a nagy többsége katolikus volt, már ekkor sor került néhány protestáns egyesület feloszlására is.⁵⁵

A kommunisták lépten-nyomon a demokrácia fontosságát hangsúlyozták. Rákosi 1945. május 27-én Pécsen tartott beszédében a demokrácia fasizmus elleni harcát hirdette, melyben meg kell tisztítani az államapparátust, és egy új szellemi réteget kell létrehozni, mely a demokráciát követi. A megtisztítás a nemkívánatos személyek eltávolítását jelentette. Ennek az eltávolításnak az volt a kezdete, hogy a kommunista párt számára elfogadhatatlan embereket összeírták, és az ún. B-listára helyezték.

Egy későbbi beszédében Rákosi külön kitért a klerikális reakció elleni harcra, és elégedetlen volt, hogy a klerikális reakciót egyelőre nem sikerült megtörniük.⁵⁶

Azt, hogy a kommunisták erős ellenfélnek látták az egyházakat, az is alátámasztja, hogy az Államvédelmi Osztályon (ÁVO) belül létrejött az egyházi ügyek alosztálya, melynek célja az egyház teljes ellenőrzése és megsemmisítése volt. Az MKP harmadik kongresszusán – 1946. szeptember 29-én – a párt programja a „demokráciaellenes” egyházak megsemmisítését tűzte ki célul, mivel azok nem támogatják a demokráciát, és így a pártot sem.⁵⁷ Ennek ellentmond, hogy Ravasz alig négy nappal e kongresszus előtt az ORLE ülésén az elnöki megnyitó beszédében épp a demokrácia mellett foglalt állást. Kijelentette, hogy „... Magyarországnak a demokrácia szellemében kell megújulnia és jövőendő társadalmát a három időálló pillére: a parasztság, a munkásság és az értelmiség pillérére kell felépíteni”.⁵⁸ Majd ezt mondta: „... a demokráciát az emberi együttélés olyan magas formájának tartjuk, amely természete szerint leginkább megegyezik az evangélium tanításával. (...) Megvalljuk, hogy a köztársasági államformát semmivel sem tartjuk alábbvalónak, mint a királyságot és nagyon jól tudjuk, hogy mindegyik lehet istenes és jó, és lehet istentelen és rossz. Mi a demokráciát a jóakarat, az emberi méltóság, a magasrendű etikai öntudat és az átnemesedett népjellem életformájának tartjuk...”.⁵⁹ A fenti idézetet látva egyértelműen kijelenthetjük, hogy jogtalan volt Ravaszt demokráciaellenességgel vádolni.

A püspök nagyon fontosnak tartotta, hogy „politikai pártküzdelmekben” az egyház ne vegyen részt. Egy 1946-ban az *Élet és Jövőben* megjelenő írásában írt a szerinte helyes

⁵⁵ Barcza-Dienes 1999, 107-108.

⁵⁶ Horváth 2014, 36-37.

⁵⁷ Horváth 2014, 57-58.

⁵⁸ ORLE elnöki megnyitó beszéd, 1946. In: Bárczay 1988, 69.

⁵⁹ ORLE elnöki megnyitó beszéd, 1946. In: Bárczay 1988, 80.

egyházpolitikáról. A politikát két részre osztotta. „Az egyháznak a magasrendű, elvi politikával okvetlenül foglalkozni kell”, de a hétköznapi, utcai politikától távol kell tartania magát.⁶⁰

Ravasz mindig határozott véleményt formált a politikai élet aktuális eseményeiről és az egyházpolitikai kérdésekről. Tévedésnek tartotta azt a közkeletű vélekedést, hogy a vallásszabadságot az állam adja. Szerinte az állam ezt „... nem tudja adni, az állam csak elismeri és biztosítja, vagy korlátozhatja”.⁶¹

A fakultatív hitoktatás és egyéb oktatásügyi kérdések

Az egyházak visszaszorítása céljából indított akciók közül a legnagyobb vitát az 1947. év első felében tárgyalt, fakultatív vallásoktatásról szóló javaslat keltette. Ezt a javaslatot a Független Kisgazdapárt balszárnyához tartozó Ortutay Gyula vetette fel 1947 elején, a baloldali pártok pedig támogatták. Az volt a felvetés lényege, hogy az addig kötelező vallásoktatás helyett a szülőknek jelezniük kell szeptemberben, ha gyermeküket vallásoktatásban kívánják részesíteni. Az egyházak természetesen egyöntetűen ellenezték ezt a javaslatot.⁶²

Nagy Ferenc miniszterelnök vállalta a javaslat beterjesztését, de ez végül nem történt meg, mivel 1947. május 30-án az éppen Svájcban tartózkodó miniszterelnök, az ellene kiadott elfogatóparancsról értesülve, lemondott tisztségéről, és külföldön maradt. Nagy Ferenc, aki egyben a Budapest-Kálvin téri református gyülekezet főgondnoka is volt, valószínűleg azt gondolta, hogy a fakultatív hitoktatással egyrészt kielégíthetik a kommunisták igényeit, másrészt ezzel a lépéssel talán egy időre elkerülhető az egyházi iskolák államosítása.⁶³

A politikai elit nem számolt az egyházak nagymértékű ellenállásával a fakultatív hitoktatással kapcsolatban. Ebben az is közrejátszott, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök félreértette Bánáss László veszprémi katolikus püspök kijelentését, miszerint ezt a kérdést az egyház és az állam közti viszonyról folytatandó tárgyalásokon lenne indokolt felvetni. A miniszterelnök ezt úgy továbbította, hogy az egyház nem fogja akadályozni a javaslat megvalósítását.⁶⁴

⁶⁰ Élet és Jövő. 1946/10. 1.

⁶¹ Élet és Jövő. 1948/50. 2.

⁶² Kiss 2003, 62.

⁶³ Horváth 2014, 50.

⁶⁴ Balogh 2012, 113.

Az ügy fontosságát mutatja a magyarországi keresztyén egyházak összefogása, és az a nem mindennapi esemény is, hogy az *Új Ember* című katolikus hetilap interjút közölt Ravasz László református püspökkel. Ravasz ebben az interjúban amellett érvelt, hogy az állami és községi iskolákban is szükséges a hitoktatás, mivel „... a vallás általában az emberi műveltségnek, különösképpen pedig a keresztyénség a nemzeti műveltségnek olyan lényeges alkotó része, amelynek ismerete nélkül maga az emberi, illetőleg a nemzeti műveltség hiányos”.⁶⁵ Másrészt a lélek egészségéhez is nélkülözhetetlenül szükséges a vallásoktatás. A püspök szerint fontos, hogy a gyermekek megismerjék a keresztyén hit alapigazságait, hogy később ezen ismeretek birtokában tudjanak dönteni a hit elfogadásáról vagy elutasításáról. Ravasz egy olyan kompromisszumban látta a megoldást, hogy amennyiben a szülők nem kívánják hitoktatásban részesíteni gyermeküket, akkor az iskola adjon lehetőséget a vallástanítás alól való felmentésre. „Tehát az legyen fakultatív, hogy valaki ne tanuljon vallást, ne a vallás tanulása legyen fakultatív.”

Ugyanebben a beszélgetésben a hitoktatás fakultatívvá tétele mellett felmerült az államosítás fenyegető veszélye is. Ezért a református püspök felhívta a figyelmet az egyházi iskolák fontosságára, melyek fenntartását kötelességnek tartotta, Krisztus missziói parancsolatából kifolyólag. Ebből következik, hogy a szülőknek joga van egyházi iskolába íratni gyermekeiket. A püspök kifejti, hogy a nevelés nem az állam dolga, hanem a nemzeté, ezért a nemzetnek kell eldönteni, hogy a köznevelési adókból legyenek-e fenntartva egyházi iskolák, vagy ne.⁶⁶

Ravasz László 1946 novemberében elmondott *XXV. püspöki jelentésében* kijelentette, hogy ha megkérdeznék a majdnem kétmillió református magyarság felnőtt tagjait, akkor a nagy többség a református iskolák mellett döntene.⁶⁷

A református és az evangélikus egyház elnöksége tárgyalt Ortutay Gyula közoktatásügyi miniszterrel. Ezen a tárgyaláson Nagy Miklós államtitkár is részt vett. Ravasz kifejtette a miniszternek, hogy a kötelező hitoktatás megszüntetésének felvetését semmi sem indokolta, hiszen még a baloldalhoz tartozó szülők közül is sokan adták gyermekeiket református iskolákba, és a visszajelzések alapján még az ateista szülők gyermekei is szívesen vettek részt hitoktatáson. A püspök azokra az érvekre, miszerint az Amerikai Egyesült Államokban és Skóciában sincs kötelező vallástanítás, a következőképpen válaszolt: „... ott egy bibliás és keresztyén társadalom a vallásos nevelés általános feladatait magával a

⁶⁵ *Új Ember* 1947. március. 2. 5.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ravasz László püspöki jelentése, 1946. In: Bárczay 1988, 98.

keresztyén szellemű népiskolával, egyházi feladatát az egyetemes társadalmi munkává vált vasárnapi iskolával oldja meg”.⁶⁸ Ravasz ezek után kijelentette, hogy az egyházak egyházfegyelmi szankciókat indíthatnak azon egyháztagok ellen, akik gyermekeiket kivonják a vallástanítás alól. Így sok kárt, harcot és nyugtalanságot fog okozni ez a javaslat, ha megvalósul.

Ezután, 1947. március 31-én Tildy Zoltán köztársasági elnök hívott össze értekezletet a helyzet tisztázására. Ezen a megbeszélésen részt vett Nagy Ferenc miniszterelnök, Nagy Miklós államtitkár, az egyházak püspökei, valamint a nyíregyházi református csoportosulás vezetői: Bereczky Albert, Victor János és Békefi Benő. Tildy rossz néven vette, hogy a református egyház elkötelezte magát a fakultatív vallásoktatás ellen. Nagy Ferenc kijelentette, hogy nem akar szembekerülni saját egyházával, ezért ha nem sikerül megegyezni, akkor kész arra, hogy beadja lemondását. Ugyanakkor hozzátette, hogy utána csak olyan miniszterelnök következhet, aki teljes mértékben a baloldalhoz lojális, és amit neki nem ad meg az egyház, majd meg fogja adni „sokkal olcsóbban egészen baloldali kormányzatnak”. Ugyanakkor a miniszterelnök egyetértett Ravasznak az *Új Emberben* tett nyilatkozatával, miszerint, akik nem akarják, hogy gyermekeik hitoktatásban vegyenek részt, azok kapjanak felmentést.

A nyíregyházi csoportosulás tagjai, Bereczky Albert vezetésével, ellenezték, hogy a vallásoktatás alól felmentést kérő egyháztagok ellen egyházfegyelmi eljárás induljon.

Ravasz így írta le benyomásait e gyűlés után: „... a megrokkant koalíció orvoslása során a Kiszgazdapárt keresett egy világnézeti engedményt a baloldal számára”.⁶⁹ Tildyék valószínűleg úgy gondolták, hogy ez a javaslat református szempontból elfogadható, és a baloldal is megelégszik ennyivel. Ezért nevezte Tildy a református egyház ellenállását károsnak, Bereczky pedig, aki szintén a Kiszgazdapárthoz tartozott, kártékony győzelemnek nevezte az egyházi felfogás győzelmét.⁷⁰

A református egyház vezetői számos újságcikkben, körlevélben tiltakoztak a hitoktatás fakultatívvá tétele ellen. A református egyházi vezetés 1947 áprilisában kiadott *Húsvéti körlevelében* Ravasz László *Ne tiltsátok el tőlem...* címen írt a fakultatív hitoktatás ellen. A már korábban is kifejtett érvei mellett világosan kijelentette, hogy a „marxi világnézet alapján megszervezett munkáspártok” hatalma megnövekedett. A püspök ezzel kapcsolatban bátran

⁶⁸ Ravasz 1992, 324-325.

⁶⁹ Ravasz 1992, 325-326.

⁷⁰ Uo.

írja le: „Az egyház ettől nem fél, különösképpen nem is örül neki s érzi nagy történelmi hivatását: Krisztus királyságát szolgálni egy szociális államban.”⁷¹

A javaslat nemcsak az egyházi vezetők körében keltett felháborodást, országszerte sokan adtak hangot nemtetszésüknek. A legjelentősebb tüntetésre Szegeden került sor március végén.⁷²

Végül a tiltakozások hatására a fakultatív hitoktatás bevezetése lekerült a napirendről. Ebből az egész ügyből a baloldal húzta a legnagyobb hasznát, mivel sikerült elérni a javaslatot felvető Kisgazdapárt teljes lejárátását. Másrészt ez az eset figyelmeztette a kommunistákat, hogy milyen erő van az egyházak összefogásában.⁷³

Az egyházak együttműködését segítette az egyházi vezetők közötti bizalom is. Ravaszt már régóta szoros barátság fűzte Kapi Béla evangélikus püspökhöz, és jó kapcsolatot ápolt a másik evangélikus püspökkel, Ordass Lajossal is. Az 1945-ben beiktatott esztergomi érsekkel, Mindszenty Józseffal szintén sikerült együttműködni.⁷⁴

A fakultatív hitoktatás ügye mellett egyéb döntések is hátrányosan érintették a református egyház oktatáspolitikáját. Nagy felháborodást keltett a tankönyvek monopolizálása, mely a következőképpen történt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 19-én létrehozta az Országos Köznevelési Tanácsot (OKT). Ez a Tanács a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) tanácsadó szerveként működött, és javaslatot tehetett a köznevelés bármely kérdésében. Az OKT részt vett az általános iskola tantervének kidolgozásában és a tankönyvek megírását is irányította. 1945. július 21-én rendelet született a tankönyvek felülvizsgálatáról, és kijelentették, hogy az 1947-48-as iskolai évtől kezdve csak a VKM által kiadott tankönyveket lehet oktatás céljára felhasználni. Ez a rendelet súlyosan érintette a református iskolákat is, mivel az egyházi tankönyvek engedélyezését is a kultuszminiszter végezte. A miniszter Az OKT Tankönyvi Bizottsága ajánlata alapján dolgozott. A református iskolák 33 könyvét nem érte kritika, ezeket továbbra is lehetett használni, 15 tankönyvet át kellett dolgozni, 23 tankönyvet pedig a miniszteri észrevételek

⁷¹ RL C/141 61/1947. Ravasz László: Ne tiltsátok el tőlem... (Néhány szó a fakultatív hitoktatásról). 1947. április 6.

⁷² <http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/di%C3%A1kt%C3%BCntet%C3%A9sek-%C3%A9s-megtorl%C3%B3k%C3%B3k-szegeden-1947-ben>

Itt erőszakos események is történtek, ugyanis a tüntető diákok ellen munkásokat küldtek ki, akik botokkal, bicikliláncokkal, ásókkal támadtak a tüntetőkre. A diákok védekezésükre követeket dobáltak az őket támadókra. A rendőrök vagy nem avatkoztak közbe, vagy a munkások oldalára álltak. A szegedi tüntetők közül többen internálótáborokba vagy népbírárság elé kerültek.

⁷³ Kiss 2003, 62.

⁷⁴ Ravasz 1992, 327-328.

alapján kellett átdolgozni. Ezenkívül 19 tankönyv használatát egyáltalán nem engedélyezte a miniszter.

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Elnöksége levelet írt Ortutay Gyulának, melyben korábbi törvénycikkekre hivatkozva kijelentették, hogy az egyház nem fosztható meg a tankönyvkiadás jogától, amelyet már a 16. század óta gyakorol. Ortutay azon kijelentésére, mely szerint csak olyan tankönyveket lehet használni, melyekben szerepelnek a magyar demokrácia eszméi, úgy érvelt a konvent elnöksége, hogy a reformáció, kezdete óta a demokráciát szolgálta, ezért nem kell figyelmeztetni, hogy milyen könyveket használjon az oktatásban.⁷⁵

Ravasz László, a már fentebb említett, az *Új Ember* című lapban megjelenő interjújában, ekképpen reagált a tankönyvek ily módon történő felülvizsgálatára: „Minden monopóliumnak ellensége vagyok, leginkább az olyan monopóliumnak, amely a szellemi javak egyedáruságát követeli magának. A tankönyv monopólium (...) a szellem önállóságát, az egyéni meggyőződést, a gondolatok szabad mérkőzését (...) veszélyezteti.”⁷⁶

1945. augusztus 16-án rendeletet adtak ki az általános iskolák létrehozásáról. Ezzel a rendelettel jelentősen csökkent az egyház befolyása az oktatásban. Az MKP Központi Vezetőségének programtervezete szerint a népoktatás és a nevelésügy nemzeti közérdek, ezért minden gyermeket demokratikus szellemű elemi oktatásban akartak részesíteni. Ez a programtervezet biztosította a szabad vallásgyakorlást, amíg az nem sérti a népi demokráciát.

⁷⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy az általános iskolák bevezetése hosszabb folyamat volt, 1946-ban még körülbelül tízszer annyi népiskola volt az országban, mint általános iskola.⁷⁸

Mindezek az intézkedések előrevetítették, hogy előbb vagy utóbb meg fog történni az egyházi iskolák teljes államosítása.

⁷⁵ Horváth 2014, 41-44.

⁷⁶ *Új Ember* 1947. március. 2. 5.

⁷⁷ Horváth 2014, 45.

⁷⁸ Balogh 2012, 109.

A baloldal újabb támadása – a Magyar Közösség ügye⁷⁹

A fakultatív hitoktatásról szóló javaslat megbukása súlyosan érintette az azt betervező Független Kisgazdapártot. Ezután a baloldal még radikálisabb eszközökhöz folyamodott a Kisgazdapárt teljes felőrlésére. 1947-ben zajlott le a Magyar Közösség pere, melynek formálisan hangoztatott célja a „köztársaság-ellenes összeesküvés leleplezése és felszámolása” volt. Ebbe a perbe bevonták a református egyházat is, mivel az Ökumenikus Újjáépítési Iroda több munkatársa ellen is eljárás indult, összeesküvés vádjával.⁸⁰

Az Egyetemes Egyháztanács Magyarországi Bizottságának Újjáépítési Osztálya (vagy Irodája) 1946. február 4-én alakult meg, Pap László budapesti református teológiai tanár vezetésével. Ennek az irodának a feladata a szükségek és hiányok felmérése, majd pedig azoknak orvoslása volt, sokszor külföldi támogatással.⁸¹

A problémák 1946 decemberében kezdődtek, amikor a francia protestáns egyházszövetség és az akkoriban alakuló Egyházak Világtanácsának egyik elnöke, Dr. Marc Boegner érkezett látogatásra az ökumenikus irodához. Ekkor jutott először komolyabb szerep Szent-Iványi Domokosnak, aki a református egyház külügyeivel foglalkozott. Ő vezette az ifjabb Horthy Miklós neve által fémjelzett kiugrási irodát, valamint az 1944 októberében Moszkvába induló háromtagú békedelegációnak is résztvevője volt. Szent-Iványinak Ravasz bizalmát is sikerült megnyernie. Marc Boegner látogatása volt az első esemény, amelyen Szent-Iványi úgy vett részt, mint a református egyház külügyi bizottságának tagja. Pap Lászlóval együtt jelen volt a külföldi vendég érkezésénél, majd azután a tanácskozásokon is, többek között Tildynél és Gyöngyösi János külügyminiszternél. Az Ökumenikus Újjáépítési Bizottság ülésén beszámolót tartottak a magyarországi újjáépítési munkákról.

⁷⁹ A témáról részletesen az alábbi két könyvben olvashatunk:

Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: Koncepciók per a Független Kisgazdapárt széttűzésára 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Szerk.: Palasik Mária. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.

Palasik Mária: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949. Napvilág, Budapest, 2000.

⁸⁰ Barcza-Dienes 1999, 108-109.

⁸¹ Pap 1992, 33-34.

A látogatás december 15-én ért véget, és ekkor úgy tűnt, hogy minden a lehető legnagyobb rendben van. Másnap viszont az ökumenikus iroda több munkatársát letartóztatták.⁸²

Az ökumenikus iroda egyes munkatársai ugyanis részt vettek a Magyar Közösség „összeesküvésében”, többek között Képes-Harjay András őrnagy és Szent-Miklós István vezérkari őrnagy. A vád szerint az „összeesküvésnek” két csoportja volt, egy „politikai” és egy „katonai”. Olyan embereket is megvádoltak vezető szereppel, akik részt sem vettek ezekben a csoportosulásokban. Valójában mindkét csoport alapja egy-egy baráti társaság volt. Abban viszont egyetértettek a csoportok, hogy a békekötés után hagyják el Magyarországot a szovjet csapatok. A közösség azt akarta elérni, hogy egy kommunisták nélküli koalíciós kormány alakuljon meg. Letartóztatták Szent-Iványi Domokost is, aki korábban azt írta, hogy Magyarországot angolszász befolyás alá kell vonni, és a középrétegre kell építeni abból a célból, hogy sikerüljön megakadályozni az ország bolsevikká válását.⁸³

Arany Bálint, a per egyik vádlottja, akit előbb életfogytiglani, majd 12 évi fegyházra ítélték emlékiratában a következőket írta a közösség céljairól. „Közeledett az idő, amikor a nagyhatalmak előzetes megállapodása értelmében az oroszoknak ki kellett volna vonulniuk Ausztriából és Magyarországról. (...) Egyik fontos tennivalónknak tartottuk, hogy arra az időre, amikor a megszállás megszűnik, olyan embereket keressünk... akik minden tekintetben, így szakszempontról is, alkalmasak a demokratikus magyar állam felépítésére és vezetésére.”⁸⁴

A Magyar Közösség-per fővádlottja Donáth György volt, akit később ki is végeztek. Pár nappal a letartóztatások előtt Szent-Miklós István azt javasolta Pap Lászlónak, hogy az ökumenikus iroda autói számára központi garázst és javítóműhelyt hozzanak létre. A gépkocsiosztály vezetőjének Szent-Miklós Györgyöt javasolta. Bár Pap nem tudott az „összeesküvésről”, racionális elvek alapján elvetette az ötletet, mivel úgy vélte, hogy a gépkocsik jobban kihasználhatók, ha szétosztják azokat a felhasználók között. Ha Pap elfogadta volna Szent-Miklós tervét, könnyen lehet, hogy ez az ökumenikus iroda végét jelentette volna. Természetesen azonban így is sok kellemetlenség érte Papékat. *Tíz év és ami utána következett* című könyvében Pap László leírta, hogy az első napokban semmit sem tudtak a letartóztatottakról, az ökumenikus iroda helyiségeiben házkutatás zajlott. Ezzel egyidejűleg különféle rágalmak érték Pap Lászlót és az Ökumenikus Újjáépítési Irodát. Papot

⁸² Pap 1992, 42-44.

⁸³ Bencsik 1994.

⁸⁴ Huszár 2008, 21-24.

azzal vádolták, hogy volt katonatiszteket gyűjtött maga köré, az ökumenikus iroda pedig mintegy fedőszervként fedezte az összeesküvést. A kommunisták kiáltványukban azt állították, hogy az Egyházak Világtanácsa szervezte és pénzelte az összeesküvő csoportot, sőt, azt is feltételezték, hogy a Boegnerrel való találkozás által vették fel a kapcsolatot külföldi szervezetekkel.

Pap könyvében megjegyzi, hogy Ravasz végig kiállt mellette, mivel tudta, hogy az ökumenikus irodában nem folyt semmiféle összeesküvés, sőt, a püspök még a miniszterelnöktől és a köztársasági elnöktől is kért segítséget a helyzet tisztázáshoz, de nem ért el eredményt. Nem mindenki járt el Ravaszhoz hasonlóan, Révész Imre például számon kérte Pap Lászlót, hogy miért vett maga köré volt katonatiszteket.⁸⁵

A Magyar Közösség elleni per az egyházi vezetőket is veszélyeztette, mivel a tárgyaláson elhangzott vallomások szerint az összeesküvőknek egyházi körökkel is voltak kapcsolataik. A vádak szerint az újjáépítési iroda két munkatársa, Héder János és a már említett Szent-Iványi Domokos tartották a kapcsolatot Ravasszal, és tanácsokkal látták el külügyi és gazdasági kérdésekben. A katolikusokkal pedig Saláta Kálmán kispárti politikus volt összeköttetésben. Sőt, azt állították a vallomások alapján, hogy Saláta közvetítésével jött létre egy találkozó Ravasz László református püspök és Mindszenty József hercegprímás között, ahol „... annyi bizonyos, hogy nem a demokrácia védelméről és a nép ellenségeinek megsemmisítéséről volt szó”.⁸⁶

Végül sem a református, sem a katolikus egyházat nem vonták bele mélyebben ebbe az ügybe, az Ökumenikus Újjáépítési Iroda vezetőjét, Pap Lászlót ki sem hallgatták. Ez azzal magyarázható, hogy ekkor még a Kispárt számított az elsődleges célpontnak, és ennek szétverése volt a legfőbb feladat.⁸⁷

Ravasz László lemondása és az odáig vezető út

1948-ban végleg megindult a támadás az egyházak ellen, azzal a céllal, hogy átalakítsák az egyházi vezetést. Az első lépés Szabó József dunáninneni evangélikus püspök beiktatásán történt, ahol Mihályfi Ernő, a Magyar Nemzet újságírója, kispárti politikus *Ünnepi köszöntőjében* hívta fel a figyelmet arra, hogy szükséges, hogy leváltsák a protestáns egyházak világi vezetői közül azokat, akik a régi rendszer politikájában részt vettek.

⁸⁵ Pap 1992, 42-47.

⁸⁶ „Egy főpapi találkozó” című cikk, csatolva Fintor Béla Ravasz Lászlóhoz írott leveléhez. In: Kiss 2003, 64-65.

⁸⁷ Kiss 2003, 65.

Külön kiemelte a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokának, Lázár Andornak alkalmatlanságát posztjára, mivel, mint fentebb említettem, igazságügy-miniszter volt akkor, amikor börtönbüntetésre ítélték Rákosi Mátyást, „az egész magyar nemzet egyik legkiválóbb vezetőjét”.⁸⁸

Két héttel e beszéd után, 1948. április 1-jén kihallgatásra vitték Lázár Andort az Andrassy út 60-ba. A következő nap Lázár beadta Ravasz Lászlónak lemondását a főgondnoki tisztségről, melyet Ravasz László püspöki lemondásával együtt fogadott el az egyházkerületi közgyűlés.⁸⁹

Lázár kihallgatása előtt, március 31-én felkereste Ravaszt Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István, a Független Kisgazdapárt elnöke. Számon kérték tőle, hogy a református egyház vonakodik nyíltan rendezni viszonyát a demokráciával és a fennálló rendszerrel, bár a többi egyház már megtette ezt a lépést.⁹⁰ A korábbiakban már láthattuk, hogy ez a vád teljesen alaptalan volt, mivel Ravasz többször is hitet tett a demokrácia mellett.

Az egyház és állam viszonyának kérdését Ravasz 1947 novemberében, *XXVI. püspöki jelentésében* is felvetette. A püspök így határozta meg a problémát: „... nem egyes egyházak állanak szembe, mint tárgyaló felek, egyes kormányokkal, hanem az új magyar állam, mint az ezeréves magyar államiság legfrissebb alakulata, szabályozza viszonyát az ezeréves magyar keresztyénséghez”.⁹¹

Ravasz kifejtette Veresnek és Dobinak, hogy az egyház nem ellensége a fennálló rendszernek sem, mivel minden államrend Isten akaratából jön létre. Másrészt kijelentette, hogy arra nem kapható a magyar református egyház, hogy az igehirdetésben kiszolgálja a mindenkori kormányt.

Ezután Veresék rátértek látogatásuk lényegére, hogy értesítsék Ravaszt arról, hogy elkerülhetetlen az ő és Lázár Andor lemondása. A püspök ellen szóló érvek között szerepelt, hogy tagja volt különböző jobboldali egyesületeknek, ezek a vádak azonban hamisak voltak. Szintén bírálta érte Ravaszt Lázár Andor megválasztásáért, de ő kitartott döntése mellett, és még e beszélgetés idején is Lázárt látta a legalkalmasabbnak erre a posztra. Végezetül azzal vádolták Ravasz Lászlót, hogy műveiben vannak jobboldali gondolatok és olyan nyilatkozatok, melyekkel a háború folytatására serkentette az olvasókat. Ravasz püspök így

⁸⁸ Ladányi 1997, 421.

⁸⁹ Barcza-Dienes 1999, 111.

⁹⁰ Ravasz 1992, 331.

⁹¹ Ravasz László püspöki jelentése, 1947. In: Bárczay 1988, 124.

válaszolt erre: „Hosszú munkásságom alatt írtam olyan dolgokat, amelyek alapján baloldalinak, vagy jobboldalinak tartottak és tarthattak.”⁹²

Pár nappal később budapesti látogatása alkalmával elment Ravaszhoz Karl Barth, a híres svájci teológus, Bereczky Alberttel együtt. A beszélgetésen szóba került Ravasz lemondásának kérdése is. Ő már a Vereséssel való megbeszélés előtt készült arra, hogy ősszel visszavonul a püspöki széktől tekintettel korára és több mint negyven éves lelkeszi szolgálatára. Barth azt tanácsolta Ravasznak, hogy Péter János református lelkész, a köztársasági elnöki titkárság vezetőjét támogassa a püspökválasztáson, mivel neki jó kapcsolatai vannak a kormánnyal. Ravasz úgy ítélte meg, hogy Péter János helyett egyelőre egy tapasztaltabb emberre van szükség, ezért ő Muraközy Gyulát, a Dunamelléki Református Egyházkerület lelkeszi főjegyzőjét javasolta a püspöki posztra. Emellett felvetette még Bereczky megválasztásának lehetőségét is.⁹³

1948. április 8-án a négy református egyházkerület püspöke egy megbeszélésen vett részt Tildy Zoltán köztársasági elnöknel. Ezen a tárgyaláson jelen voltak egyéb egyházi és politikai személyek, mint például Bereczky Albert, Victor János, illetve Dobi István és Veres Péter. Ezen beszélgetés alkalmával is az állam és az egyház kapcsolatának rendezése volt a központi kérdés, majd rátértek a személyi problémákra is. Tildy csak eszköz volt Rákosi kezében, hogy rávegye Ravaszt a lemondásra. Ravasz az őszi egyházkerületi közgyűlésen tervezett lemondani, Rákosi viszont már előbb törvénybe akarta iktatni az egyházi iskolák államosítását, és még ez előtt el akarta távolítani Ravaszt a püspöki pozícióból. Ennek elrendezésére Rákosi Mátyás április 14-re magához hívatta Ravasz Lászlót.⁹⁴

A kétórás beszélgetés kezdetén Rákosi méltatta a református egyházat, amely „a nemzeti szabadságnak, felvilágosodottságnak és a haladásnak volt a letéteményese”. Rákosi szerint később a Tiszák, majd Horthy befolyásolására az egyház jobbra tolódott, majd a Horthy-rendszer bukása után az egyház vezetősége „nem a nép mellé állott, hanem a letűnt, régi világot kívánta restaurálni”. Rákosi a „Horthy-Magyarország keresztyén főpapjának” nevezte Ravaszt, és megjegyezte, hogy már 1945-ben le akartak számolni Ravasszal, de akkor Tildy lebeszélte erről, egyrészt a püspök betegségére hivatkozva, másrészt arra, hogy még a demokráciának is tehet szolgálatot Ravasz a későbbiekben. S egyben biztosították Rákosit, hogy Ravasz rövidesen vissza fog vonulni. Mivel azonban ez nem történt meg, Rákosi lépésre határozta el magát. A főtitkár felsorolta ugyanazokat a vádakat, melyeket már Veresék is

⁹² Ravasz 1992, 332-333.

⁹³ Pap 1992, 60-61.

⁹⁴ Horváth 2014, 125-126.

felhoztak Ravasznak. Ezek után felszólította a püspököt, hogy sürgősen mondjon le, és Bereczkyt választassa meg. Ravasz azt válaszolta, hogy április végén lemond a konventi és a zsinati lelkészi elnöki tisztségről, májusban pedig a püspökségről is. Ugyanakkor elmondta, hogy Bereczkyt ő csak javasolni tudja, a megválasztása nem tőle függ.

Így írt Ravasz a lemondásáról visszaemlékezéseiben: „Kényszerítés volt-e lemondásom – döntse el magára nézve az olvasó. Én azt mondom, nem, mert nekem szabad volt a felszólításra nemet mondanom s vállalni a legalább 15 évre szóló börtönbüntetést. Inkább okos voltam, mint erős.” Megjegyezte azonban, hogy ha nem pár hónap választotta volna el tervezett lemondásától, akkor teljesen más helyzet állt volna elő. Az adott szituációban viszont felesleges és meggondolatlan dolog lett volna másként döntenie.⁹⁵

Véleményem szerint a püspök lemondásában egyértelműen közrejátszott a kényszerítő hatás. Mindenesetre jól mutatja Ravasz erkölcsi nagyságát, hogy, mikor az 1956-os események idején újra visszakerült a püspöki pozícióba, nem játszotta el a mártír szerepét, nem változtatta meg véleményét, hanem akkor is úgy nyilatkozott, mint nyolc évvel korábban, tehát, hogy lemondása önkéntes volt.

Ravasz László 1948. április 28-án lemondott az egyetemes konvent, április 30-án pedig a zsinat lelkészi elnöki tisztéről. Május 11-én a Dunamelléki Református Egyházkerület rendkívüli közgyűlésén lemondott a püspöki állásról.⁹⁶

XXVII. és egyben utolsó püspöki jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a református egyház nagy munkák előtt áll, és ezekre „már kiszolgált katonák nem alkalmasak”. A lelkipásztori szolgálatot viszont továbbra is vállalta.

Hite mellett bizonyoságot téve szólította fel hallgatóságát: „Két nagy forradalom van a világon: az élet forradalma és a halál forradalma. Válasszuk bátran az élet forradalmát, az Élet Fejedelmének zászlaja alatt.”⁹⁷

Ravasz László figyelmeztette híveit, hogy ne azonítsák az egyházat a „letűnt osztályuralommal”, mert ez azt eredményezheti, hogy az egyház „illegális politikai táborrá” alakul át. Hangsúlyozta, hogy „az egyházak vezetői Krisztus seregéből nem akarnak politikai pártot csinálni.”⁹⁸

Összegzőképpen kijelenthetjük, hogy a Ravasszal való „leszámolás” nem volt egyedi eset, hanem hűen bemutatja, hogy miként járt el a baloldal a „nem lojális” egyházi vezetőkkel

⁹⁵ Ravasz 1992, 341-344.

⁹⁶ Ravasz 1992, 344-345.

⁹⁷ Ravasz László püspöki jelentése, 1948. In: Bárczay 1988, 159-160.

⁹⁸ Élet és Jövő. 1948/20. 1.

szemben. Ravasznak ugyan sikerült elkerülnie a börtönbüntetést, vele ellentétben azonban Ordass Lajos evangélikus püspöknek, vagy éppen Mindszenty József esztergomi érseknek nem. Ennek ellenére is elmondhatjuk, hogy 1948 tavaszának történései, a Ravasz és Lázár lemondásához vezető események súlyos sebet ejtettek a református egyház tekintélyén. Ravasz László lemondásával egy korszak zárult le, és az állammal kötött őszi megállapodás következtében egy új, nem túl fényes időszak kezdődött a Magyarországi Református Egyház történetében.

Bibliográfia

Könyvek, tanulmányok, cikkek

- Barcza József-Dienes Dénes** (szerk.): A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990. Tanulmányok. Sárospatak. 1999.
- Bárczay Gyula** (szerk.): Ravasz László: Válogatott írások, 1945-1968. Bern. EPMSZ. 1988.
- Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza**: Konceptiók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Szerk.: Palasik Mária. Budapest. 1956-os Intézet. 1998.
- Fürj Zoltán**: Ravasz László az egyházkormányzó, 1945-1948. Confessio. 1998/2. szám. 25-32.
- Gergely Jenő**: Főpapok, főpásztorok, főabbik. Gyoma. Pannonica Kiadó. 2004.
- Horváth Erzsébet**: A református iskolák államosítása Magyarországon (1945-48). Budapest. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára kiadása. 2014.
- Huszár Tibor**: Bibó estéje. Levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a Magyar Község peréről. (szerk.: Bart István.) Budapest. Corvina. 2008.
- Kiss Réka**: A diktatúra szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből. Századvég (főszerk. Balázs Zoltán). 2003/3. szám. 39-68.
- Kováts J. István**: Egy élet prédikációja. Budapest. Magánkiadás. 2006.
- Ladányi Sándor**: A református egyház (1945-1989). In: Magyarország a XX. században (II. Kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd. Babits Kiadó. 1997. 417-432.
- Palasik Mária**: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1949. Napvilág, Budapest, 2000.
- Pap László**: Tíz év, és ami utána következett. 1945-1963. Budapest-Bern. EPMSZ 1992.
- Ravasz László**: Az egyház és a választások. Élet és Jövő. 1945/12. szám. 1.
- Ravasz László**: Egyház és politika – Egyházpolitika. Élet és Jövő. 1946/10. szám. 1.
- Ravasz László**: Ellensége vagyok a szellem monopóliumának. Új Ember. 1947. március 2. 5.
- Ravasz László**: Emlékezéseim. Budapest. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya kiadása. 1992.
- Ravasz László**: Szabad egyház szabad államban. Élet és Jövő. 1948/20. szám. 1.
- Ravasz László**: A vallásszabadság. Élet és Jövő. 1948/50. 2.
- Ravasz László**: Védőbeszéd és vádirat. Haladás. 1945. december 22. 5.

Rákosi Sándor–Szabó Bálint (szerk.): A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.. Kossuth, Budapest, 1967. 2. kiadás. Budapest. Kossuth. 1979.

Révai Valéria (szerk.) Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése. Budapest. Zrínyi Kiadó–Új Magyarország. 1991.

Szabó Imréné-Szabó Éva (szerk.): „Ég, de meg nem emésztetik”. Szabó Imre lelkipásztor naplói, 1914-1954. Budapest. Budahegyvidéki Református Egyházközség kiadása. 2001.

Internetes források

Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a Konkordátum-fiasco. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947. 2012.

http://real.mtak.hu/8148/1/Balogh%20M_Fakultat%C3%ADv%20hitoktat%C3%A1s%20%C3%A9s%20a%20konkord%C3%A1tum-fias%C3%B3.pdf (letöltés ideje: 2014. 12. 03)

Bencsik Zsuzsa: Egy koncepció per előkészítése. A provokáció „kultúrájának” honosítása. 1994. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm> (letöltés ideje: 2014. 10. 21.)

Gergely Jenő: Mindszenty hercegprímás közéleti tevékenysége. 2005.

<http://www.vasiszemle.t-online.hu/2005/04/gergely.htm> (letöltés ideje: 2015. 01. 03.)

Miklós Péter: Diáktüntetések és megtorló akciók Szegeden 1947-ben.

<http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/di%C3%A1kt%C3%BCntet%C3%A9sek-%C3%A9s-megtorl%C3%B3-akci%C3%B3k-szegeden-1947-ben> (letöltés ideje: 2014. 12. 21)

Vincze Gábor: „Szabad egyház szabad államban?” A Tiszántúli Református Egyházkerület a „nulla évben”. 2007.

http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Szabad_egyhaz_szabad_allamban.pdf (letöltés ideje: 2014.06.04)

Levéltári források

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday levéltára (továbbiakban RL) A/1c 84. doboz 1624/1945. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1945. március 14-én.

RL A/1c 84. doboz 1746/1945. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1945. április 22-én.

RL A/1c 84. doboz 1841/1945. **Pro Memoria.** Helyzetjelentés Debrecenből és a Tiszántúlról 1945 májusában.

RL A/1c 84. doboz 1841/1945. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1945. május 23-án.

RL A/1c 84. doboz 1828/1945. **Ravasz László levele Balogh Jenőhöz** 1945. május 24-én.

RL A/1c 84. doboz 1841/1945. **Ravasz László válasza Révész Imrének** 1945. május 29-én.

RL C/141 48/1945. **Körlevél az Országos Református Lelkészegyesület tagjaihoz.** 1945. július 10.

RL A/1c 85. doboz 2212/1945. **Ravasz László levele Révész Imréhez** 1945. augusztus 22-én. RL A/1c 85. doboz 2245/1945. **Bereczky Albert levele Ravasz Lászlóhoz** 1945. október 27-én.

RL A/1c 85. doboz 2357/1945. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1945. november 27-én.

RL A/1c 85. doboz 2319/1945. **Ravasz László levele Révész Imréhez** 1945. december 3-án.

RL A/1c 85. doboz 65/1946. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1946. január 10-én.

RL A/1c 85. doboz 65/1946. **Ravasz László válasza Révész Imrének** 1946. január 21-én.

RL A/1c 86. doboz 383/1946. **Révész Imre levele Ravasz Lászlóhoz** 1946. március 29-én.

RL C/141 61/1947. **Ravasz László: Ne tiltsátok el tőlem...** (Néhány szó a fakultatív hitoktatásról). 1947. április 6.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Ravasz László életútja 1945-ig	2
Bűnbánat, újrakezdés és az első támadások	6
Problémák az egyházon belül.....	9
A református egyház és az állam viszonya	11
A fakultatív hitoktatás és egyéb oktatásügyi kérdések.....	16
A baloldal újabb támadása – a Magyar Közösség ügye.....	21
Ravasz László lemondása és az odáig vezető út	23
Bibliográfia.....	28